Hlídání vnoučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání*

Dana Hamplová**
Sociologický ústav AV ČR

Taking Care of Grandchildren: An International Comparison

Abstract: *The article explores the frequency and intensity of childcare provided by grandparents. It uses the 2006/2007 SHARE data for 12 countries with a special focus on the Czech Republic. Past research usually distinguishes between the North-European model with high frequency and low intensity grand-parenting and the Southern-European model with low frequency and high intensity grand-parenting. This article shows that the Czech Republic – along with Germany and Austria – cannot be easily classified into these two broad patterns. Czech grandparents tend to participate in childcare with low frequency and low intensity, particularly in the case of children under 3 years of age. Low maternal labor force participation is used as an argument explaining this finding.*

Key words: *child care, grandparents, child-care selection, international comparison.*

Data a výzkum - SDA Info 2014, Vol. 8, No. 1: 25-40.

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.111>

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2014.

Přestože média dnešní dobu často vykreslují jako období krize mezigeneračních vztahů a neúcty ke stáří, řada empirických studií dokládá, že vzájemná podpora a solidarita mezi generacemi je stále silná a že význam mezigeneračních vztahů ve srovnání s minulostí dokonce roste [Hank, Buber 2009; Sýkorová 2009; Bengtson 2001]. Zatímco v tradičních společnostech se mnoho dětí rodilo v situaci, kdy jejich prarodiče již nebyli naživu, dnes není díky rostoucí naději dožití neobvyklá spoluexistence tří či dokonce čtyř generací. I díky tomu tráví během svého života současní prarodiče se svými vnoučaty

* Příprava tohoto článku byla podpořena grantem GA ČR Zdraví a rodina - ISSP 2011 a 2012 (GAP404/11/0145).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dana Hamplová, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00, Praha 1, nebo na e-mail: dana.hamplova@soc.cas.cz.

celkově více času než jejich předchůdci a hrají nezastupitelnou roli v péči o děti [Igel, Szydlík 2011; Hank, Buber 2009; Albertini et al. 2007; Gray 2005; Bengtson 2001; Pahl 2000 cit. dle Gray 2005]. Navíc je třeba si uvědomit, že mezigenerační solidarita je složitý koncept odkazující k celé řadě dimenzí. Jak ukazuje Jeřábek [2013], pojem mezigenerační solidarita prošel od 70. let zásadním vývojem a značnou proměnnou. V současnosti se nejčastěji používá Bengtsonův šestimenzionální model, v němž se rozlišuje citová solidarita, solidarita kontaktů/asociační solidarita, solidarita souhlasu, solidarita pomoci, normativní solidarita a strukturní solidarita [ibid: 164–165]. V našem článku se věnujeme dimenzi asociační solidarity a solidarity pomoci. Ohniskem našeho zájmu je hlídání vnoučat a jeho frekvence, nemůžeme však plně zohlednit například afektivní stránku věci.

Jak naznačuje řada výzkumů, i když je hlídání vnoučat nedílnou součástí dnešního fungování rodinných vazeb, není úplnou samozřejmostí. Například podle kvalitativního výzkumu českých senierek Jaroslavy Hasmanové Marhánkové [2009] měla péče o vnoučata v životě těchto žen místo pevné, ale zároveň jednoznačně vymezené a nebyla vnímána jako samozřejmá součást jejich každodennosti. Empirické výzkumy tak spíše naznačují, že míra konkrétního zapojení prarodičů do výchovy dětí závisí na vyjednávání a potřebách obou rodinných generací a je ovlivněna řadou charakteristik jak na individuální rovině, tak na úrovni institucionálních podmínek společnosti [Silverstein et al. 2003].

I když v českém kontextu vzniklo několik prací, které zajímavým způsobem roli prarodičů zkoumají, jedná se především o práce kvalitativní či o práce zaměřené na hodnotové a postoje aspekty mezigeneračních vztahů [Kafková Petrová 2010; Hasmanová Marhánková 2009; Sýkorová 2009]. V tomto článku na existující studie navazujeme, měníme však přístup a klademe si dvě otázky týkající se kvantitativní stránky věci. Zprv nás zajímá, jak rozšířené je hlídání vnoučat českými prarodiči ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi a v jaké intenzitě. Druhou otázkou je to, jak lze případné rozdíly mezi evropskými zeměmi vysvětlit. Otázka, zda a jak často hlídají prarodiče svá vnoučata, je důležitá z několika důvodů. Prarodiče jsou považováni za významný zdroj zajištění péče o děti, skutečný rozsah jejich zapojení je však těžké odhadnout. Kontakty s dětmi a hlídání vnoučat navíc ukazují i na potenciál pro solidaritu i v dalších oblastech. Článek do jisté míry navazuje na studii Igel a Szydlík [2011], jejich analýzy však pracovaly jen s jedenácti zeměmi a nezahrnovaly Českou republiku.

Empirická část čerpá z dat z let 2006/2007, tedy z období před začátkem ekonomické recese. Výhodou tohoto přístupu je, že nám umožní studovat obecnější trendy a vzorce z širší časové perspektivy, kdy pravděpodobně dojde ke zmírnění a posláze i překonání krize a i postoje veřejnosti se zřejmě začnou přibližovat dlouhodobému normálu [Vávra 2013].

Čeští prarodiče v evropském kontextu

Empirické práce, které se roli prarodičů a hlídání vnoučat věnují, obvykle rozlišují mezi skandinávským modelem běžného, ale časově málo intenzivního hlídání a jihoevropským modelem, v němž hlídá relativně málo prarodičů, zato však s vyšším časovým zapojením. V jižní Evropě totiž bývá obvyklé, že celkově vnoučata hlídá méně prarodičů, ti však, pokud tak činí, to dělají téměř každodenně [Hank, Buber 2009; Albertini et al. 2007]. Z hlediska našeho tématu je pak podstatné především to, kam lze v této klasifikaci zařadit Českou republiku. Albertini se spoluautory [2007] středoevropské země zařazuje „někam mezi“ jihoevropský a severoevropský model, co to však přesně znamená a jak konkrétně převažující vzorce hlídání vypadají, nevíme.

To, že existují zásadní rozdíly mezi zeměmi v roli, již hrají v hlídání vnoučat prarodiče, lze vysvětlit jak odlišnými normativními očekáváním spojenými s rolí prarodiče, tak vlivem dalších sociálních institucí, včetně situace na pracovním trhu, či rozšířením sociálních služeb. Ekonomizující přístupy zdůrazňují, že mezigenerační pomoc i hlídání dětí jsou intenzivnější, pokud v dané zemi není k dispozici jiný způsob zabezpečení péče o malé děti. Ve státech s rozsáhlejším sociálním systémem by tak měla být podle těchto argumentů mezigenerační výpomoc slabší a mezigenerační kontakty méně časté, a to včetně hlídání dětí [Gray 2005; Cox, Jakubson 1995]. Z hlediska hlídání vnoučat se přitom zdají být nejzásadnější tři charakteristiky sociálního systému: dostupnost zařízení péče o děti předškolního věku, zaměstnanost žen a délka mateřské a rodičovské dovolené [Igel, Szydlik 2011; Gray 2005].

Empirické studie však v rozporu s ekonomizujícími přístupy naznačují, že vztah mezi sociálním systémem a rolí prarodičů je komplikovanější a že určité formy mezigenerační pomoci a hlídání dětí prarodiči jsou naopak častější v zemích s rozvinutějším sociálním systémem, např. ve Skandinávii. Tento paradox se obvykle vysvětluje tím, že štedřejší sociální zabezpečení a rozvinutější sociální systém rodinám uvolňují ruce k dalším aktivitám, a tak nepřímou podporují mezigenerační kontakty a výměnu [Daatland, Löwenstein 2005].

I když jsou institucionální podmínky jistě důležitým faktorem ovlivňujícím relativní důležitost prarodičů při zabezpečení péče o děti, zásadní roli nepochybně hrají i kulturní a hodnotové rozdíly mezi různými evropskými zeměmi. Rozdíly v sociálních institucích totiž mohou do jisté míry odrážet historicky zakotvené difference v rodinných hodnotách a být důsledkem rozdílných kulturních představ o tom, jak mají rodinné vztahy vypadat [Dalla Zuanna, Micheli 2004]. Empirické studie přitom existenci zásadních hodnotových rozdílů opravdu dokumentují. Například v jižní Evropě, ale i v Německu a Francii je souhlas s tím, že prarodiče mají povinnost s vnoučaty pomáhat, relativně silný, naopak malou podporu však toto přesvědčení nachází např. v Dánsku nebo Nizozemsku [Hank, Buber 2009]. V českém kontextu se zdají být postoje k hlídání vnoučat smíšené. Na jednu stranu jsou babičky považovány za druhou nejlepší formu péče o malé dítě po matce [Sýkorová 2009], zároveň však

přestává být legitimní, aby mladí lidé zůstávali příliš dlouho závislí na rodině původu, a Češi ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi relativně často souhlasí s názorem, že rodiče mají svůj vlastní život a nemají povinnost pro své děti udělat vše [Kafková Petrová 2010].

Individuální determinanty hlídání vnoučat

Výkon role prarodiče samozřejmě nesouvisí jen s tím, v jakém kulturním a institucionálním milieu jedinec žije, ale je svázán s celou řadou individuálních charakteristik jak prarodiče samotného, tak dospělých dětí či vnoučat. Téměř univerzálním zjištěním je to, že ženy hlídají vnoučata častěji než muži, a pohlaví proto bývá považováno za nejdůležitější faktor ovlivňující péči o vnoučata [Hasmanová Marhánková 2009]. Vztah mezi pohlavím a hlídáním vnoučat je však o něco komplikovanější, než by se na první pohled zdálo. Zprvu, důležité není jen pohlaví prarodiče, ale i pohlaví dospělého dítěte a především kombinace pohlaví obou generací. Nejintenzivnější je výpomoc mezi matkami a jejich dospělými dcerami, nejméně často se stává, aby otec hlídal dítě svého dospělého syna [Igel, Szydlik 2011]. Druhou komplikací je fakt, že rozdíly mezi muži a ženami závisejí na věku dítěte i na intenzitě hlídání, a navíc se v mnoha případech jedná o společné hlídání obou prarodičů [Hank, Buber 2009]. Hank a Buber navíc upozorňují i na skutečnost, že v tomto ohledu existují zásadní rozdíly mezi zeměmi.

Mezi další významné faktory ovlivňující hlídání vnoučat patří věk prarodiče, jeho zdravotní stav a ekonomická aktivita, ekonomická aktivita rodiče dítěte a rodinný stav. Obecně platí, že čím je prarodič starší, tím menší je pravděpodobnost, že bude pomáhat s dětmi [Silverstein, Marenko 2001]. Vysvětlení tohoto trendu lze najít především v horším zdravotním stavu starších jedinců, svoji roli ale může hrát i nedostatek energie, únava starších osob nebo nedůvěra ze strany dospělých dětí, zda je senior schopný se o děti adekvátně postarat. Poměrně jednoznačný je i vztah mezi hlídáním vnoučat a ekonomickou aktivitou rodiče hlídaného dítěte – ekonomicky aktivní se obracejí na prarodiče častěji než ti, kteří nechodí do práce. Komplikovanější je pak vztah mezi ekonomickou aktivitou prarodiče a hlídáním vnoučat. Někteří autoři argumentují, že rostoucí ekonomická aktivita prarodičů, a zvláště babiček, omezuje jejich možnosti vnoučata hlídat [Gray 2005], jiné studie však ukazují, že zaměstnaní prarodiče naopak hlídají vnoučata častěji než ti, kteří jsou již v důchodu [Wang, Marcotte 2007, cit. dle Hank, Buber 2009]. Poměrně systematické zjištění existujících studií však je, že prarodiče hlídají vnoučata častěji, pokud je rodič dítěte samoživitel [Hank, Buber 2009].

Asi nejproblematičtější je vztah mezi hlídáním dětí a geografickou vzdáleností mezi rodiči a prarodiči. V případě geografické vzdálenosti se totiž nejedná o tzv. exogenní proměnnou, protože geografická vzdálenost je do značné míry určována potřebou hlídání a ochotou prarodičů děti hlídat. Jinými slovy zahraniční studie ukazují, že dospělé děti vyhledávají bydlení v menší geografické

vzdálenosti, pokud potřebují, aby prarodiče děti hlídali, nebo pokud očekávají, že to budou v budoucnosti potřebovat [Michielin et al. 2008; Tomassini et al. 2003]. Pokud je nám známo, v České republice empirické studie na toto téma neexistují, můžeme se však domnívat, že i v našem prostředí řada mladých lidí při koupi nemovitosti zvažuje vzdálenost od rodičů. Tento problém je samozřejmě dále umocněn při mezinárodním srovnání, protože tendence vyhledávat bydlení v blízkosti rodičů je silnější v zemích, kdy děti více spoléhají na pomoc prarodičů. Zahrnutí endogenních proměnných do standardních modelů s průřezovými daty vede ke zkreslení, v analýzách se proto s geografickou vzdáleností nezabýváme.

Hlavní otázkou tohoto textu je, kam lze z hlediska vzorců hlídání vnoučat zařadit Českou republiku. V českém kontextu můžeme na jednu stranu očekávat relativně vysokou poptávku po hlídání vnoučat, a to především díky faktické neexistenci zařízení péče o děti do tří let věku [Hašková, Saxonberg 2012]. Na druhou stranu však poptávku po službách prarodičů může snižovat v evropském kontextu nezvykle nízká zaměstnanost českých matek [Höhne 2008]. Navíc lze vzhledem k rozvolňujícím se normám mezigenerační solidarity a nízkému souhlasu s tím, že rodiče mají povinnost svým dětem pomáhat [Kafková Petrová 2010], předpokládat, že normativní očekávání týkající se role prarodiče jsou relativně slabší.

Použitá data

Míru zapojení prarodičů do péče o vnoučata studujeme pomocí dat z mezinárodního srovnávacího projektu SHARE (Study of Health and Retirement in Europe). Jedná se reprezentativní vzorek populace vybraných evropských zemí ve věku padesát let a více. Data se sbírají s dvouletým intervalem, Česká republika je členem programu od roku 2006, v této kapitole používáme data z vlny z let 2006/2007 (v České republice se jedná o vlnu první, v dalších zemích o vlnu druhou).

Z hlediska našeho tématu je především důležité to, že data SHARE obsahují i otázku *„Během posledních dvanácti měsíců, hlídal/a jste pravidelně nebo příležitostně Vaše vnouče/Vaše vnoučata v nepřítomnosti rodičů?“*. Tato otázka slouží k odhadu celkových podílů prarodičů, kteří hlídají vnoučata. Respondenti měli dále určit, od kterého z jejich dětí tato vnoučata pocházejí a jak často vnoučata hlídají (*„každý den, skoro každý týden, skoro každý měsíc nebo méně často“*). Jako intenzivní hlídání označujeme hlídání každodenní. Data SHARE dále zjišťují některé údaje o dětech respondentů (maximálně o čtyřech dětech) a ve většině případů lze obě části dotazníku propojit¹ a získat tak základní informaci o rodiči hlídaného dítěte (např. zda se jedná o syna nebo dceru respondenta, věk, vzdělání, ekonomickou aktivitu, rodinný stav,

1 Respondenti poskytovali podrobnější informace o maximálně čtyřech ze svých dětí. Informaci o rodiči dítěte tak nezískáme například tehdy, když měl respondent více než čtyři děti a hlídá vnouče, jehož rodič nebyl mezi čtyřmi vybranými dětmi.

počet dětí a věk nejmladšího dítěte). Věk vnoučete určujeme na základě roku jeho narození (rok sběru dat – rok narození). Celkově máme k dispozici údaje o 9.978 prarodičích s vnoučetem ve věku 0–12 let. Jeden respondent však mohl nahlásit více než jedno vnouče. Minimálně jedno vnouče ve věku do tří let nahlásilo 3.555 respondentů, nejméně jedno vnouče ve věku do čtyř let 4.629 respondentů a 3.497 prarodičů s nejméně jedním vnoučetem ve věku 3–5 let.

Výsledky

Kolik českých prarodičů hlídá vnoučata a s jakou intenzitou

V úvodní části kapitoly jsme se zmínili, že předchozí studie naznačují, že existují zásadní rozdíly v tom, jak moc a v jaké intenzitě v různých evropských zemích prarodiče hlídají svá vnoučata. Na grafu 1 jsme proto zobrazili podíly prarodičů v různých evropských zemích, kteří v posledních dvanácti měsících hlídali některé ze svých vnoučat (bez ohledu na frekvenci hlídání); jedná se o podíly ze všech prarodičů, kteří mají nejméně jedno vnouče ve věku 0–12 let. Nejvyšší podíl prarodičů, kteří v předchozích dvanácti měsících hlídali svá vnoučata bez přítomnosti rodičů², je v Belgii, kde tak činily tři čtvrtiny prarodičů, poté následují skandinávské země³. Nejnižší podíl byl naopak zaznamenán ve Španělsku. V Česku hlídalo vnouče přibližně šedesát procent prarodičů, a řadíme se tak po bok dalších středoevropských zemí, jako je Polsko, Německo a Rakousko, a jihoevropských zemí. Tento graf tak potvrzuje naše očekávání, že u českých prarodičů nalezneme střední úroveň hlídání vnoučat.

Z grafu 1 rovněž vyčteme, jaký podíl prarodičů hlídá vnoučata téměř denně. Graf potvrzuje, že intenzivní hlídání je rozšířeno především v jižních zemích (Řecku, Itálii a Španělsku), ale i Polsku. Česká republika patří k zemím se střední úrovní intenzivního hlídání (9 % prarodičů) a opět se tím podobá Německu, Rakousku, Francii či Belgii.

Deskriptivní statistiky tak potvrzují starší studie, které ukázaly, že v jižní a severní Evropě existují rozdílné vzorce zapojení prarodičů do hlídání vnoučat. V severní Evropě více prarodičů hlídá vnoučata bez přítomnosti rodiče než v Evropě jižní, avšak činí tak méně často. Igel a Szydlík [2011] tento paradox vysvětlují tím, že nízká zaměstnanost žen v jižní Evropě snižuje celkově pravděpodobnost, že prarodič bude hlídat dítě bez přítomnosti rodiče. Pokud chce však matka v jižní Evropě pracovat, nedostatek zařízení péče o děti vyžaduje, aby pravidelnou péči převzali prarodiče. Naše analýzy naznačují, že k tomuto vzorci se blíží i Polsko, tedy země s poměrně nízkým počtem zařízení pro předškolní děti. Česká republika však – podobně jako Německo či Rakousko – do

2 V analýze tedy nezohledňujeme například to, pokud prarodič převezme část zodpovědnosti za dítě v přítomnosti rodičů.

3 V nevážených datech se do této skupiny zařadilo i Irsko, vzhledem k chybějícím vahám v této zemi však nebylo možné jej do analýz zahrnout.

Graf 1. Podíly prarodičů s vnoučetem ve věku 0–13 let, kteří v posledních dvanácti měsících hlídali vnouče bez přítomnosti rodičů a kteří hlídají každodenně

Zdroj: SHARE 2006, vážená data.

Graf 2. Podíly prarodičů, kteří v posledních dvanácti měsících hlídali vnouče bez přítomnosti rodičů, podle věku nejmladšího dítěte v rodiněⁱ

Zdroj: SHARE 2006, nevážená dataⁱⁱ

Poznámky:

ⁱ Tyto podíly jsou vypočítány na úrovni dospělých dětí, tj. pokud prarodič hlídá vnoučata dvěma dospělým dětem, je v souboru zahrnut dvakrát.

ⁱⁱ Vzhledem k tomu, že váhy jsou vytvořeny na úrovni prarodiče a v tomto případě používáme data na úrovni dospělých dětí, nejsou výsledky váženy.

vzorce „méně prarodičů hlídá, ale intenzivněji“ versus „hodně prarodičů hlídá, ale méně často“ nezapadá. V těchto středoevropských zemích se totiž vyvinul specifický vzorec – hlídání není ani zvláště časté, ani zvláště intenzivní (každodenní).

V předchozích odstavcích a grafech jsme nezohlednili věk dítěte. Data SHARE nám bohužel neumožňují zjistit informace o tom, zda prarodič hlídá specifické vnouče, víme však, kterému ze svých dětí respondent hlídá děti, a známe věk nejmladšího dítěte v této rodině. Jinými slovy sledujeme rodiny dospělých dětí respondenta a zajímá nás, zda prarodič hlídá vnouče/vnoučata v rodinách, kde mají nejmladší dítě do tří let, respektive v předškolním věku 3–5 let (bez ohledu na frekvenci). Musíme tedy zdůraznit, že se nejedná o reprezentativní podíl dětí hlídaných prarodičem ani reprezentativní podíl hlídajících prarodičů. Jeden prarodič totiž může hlídat vnoučata dvěma svým dospělým dětem, a bude proto v grafu zahrnut dvakrát. Jedná se o podíl dospělých dětí respondentů ve věku 50+, kterým jejich rodiče hlídají dítě.

Graf 2 nijak zásadně nezpochybňuje závěry, ke kterým jsme došli, když jsme nerozlišovali věk vnoučat. Ve většině evropských zemí je podíl prarodičů zapojených do hlídání dětí nižší u mladších dětí, ale relativní pozice jednotlivých zemí se příliš nemění – v rodinách s dítětem do tří let věku nejčastěji hlídají belgičtí prarodiče, nejméně naopak Španělé. Z těchto jednoduchých popisných statistik ani nemůžeme určit, nakolik to souvisí s věkem prarodičů či jejich věkovou aktivitou. Jak však naznačují regresní analýzy v dalším oddíle, zaměstnaní prarodiče mají o něco nižší pravděpodobnost vnoučata hlídat. V případě, kdy zohledňujeme hlídání vnoučat v předškolním věku, však nastává zajímavý posun v případě České republiky. Naše země se totiž posouvá mezi společností s nižším zapojením prarodičů do péče o děti do tří let věku.

Regresní analýza

Z deskriptivních údajů, které jsme shrnuli v předchozích odstavcích, je patrné, že existují zásadní rozdíly mezi evropskými zeměmi v tom, zda a jak často hlídají prarodiče vnoučata (bez přítomnosti rodičů). Z hlediska našeho tématu je pak důležité především to, že se zdá, že v České republice – podobně jako v dalších středoevropských zemích – prarodiče hlídají vnoučata, a především malé děti, relativně málo. Zajímá nás proto, jaké faktory se mohou za danými rozdíly skrývat. Odhadujeme proto sadu logistických regresí a sledujeme, zda charakteristiky prarodičů či rodičů dovedou rozdíly mezi zeměmi vysvětlit.

Konkrétně používáme následující kontrolní proměnné:

- *Pohlaví prarodiče* – dummy.
- *Věk prarodiče* jako kategorická proměnná s pěti kategoriemi: 50–54, 55–59, 60–64, 65–69, 70+.
- *Subjektivní zdravotní stav prarodiče* jako kategorická proměnná s pěti kategoriemi: vynikající, velmi dobrý, dobrý, průměrný a špatný.

- *Ekonomická aktivita prarodiče* jako kategorická proměnná se třemi kategoriemi: zaměstnaný na plný úvazek, zaměstnaný na částečný úvazek, ekonomicky neaktivní.
- *Příjem domácnosti prarodiče* vyjádřený v příjmových decilech v dané zemi.
- *Rodinný stav prarodiče* jako kategorická proměnná se třemi kategoriemi: ženatý/vdaná, žije s partnerem, žije bez partnera.
- *Pohlaví rodiče dítěte* – dummy.
- *Věk rodiče dítěte* jako spojitá proměnná.
- *Ekonomická aktivita rodiče dítěte* jako kategorická proměnná se třemi kategoriemi: zaměstnaný na plný úvazek, zaměstnaný na částečný úvazek, ekonomicky neaktivní (ekonomicky neaktivní zahrnuje i ženy na mateřské a rodiče na rodičovské dovolené).
- *Vzdělání rodiče dítěte* jako kategorická proměnná rozlišující vzdělání základní, nižší střední, vyšší střední, vyšší a vysokoškolské.
- *Rodinný stav rodiče dítěte* jako kategorická proměnná s kategoriemi: ženatý/vdaná, v nesezdaném soužití, bez partnera.
- *Počet dětí rodiče dítěte* jako spojitá proměnná.

To, zda a do jaké míry lze rozdíly v hlídání dětí babičkami a dědečky v jednotlivých zemích připsat určitým socioekonomickým a demografickým faktorům, určujeme pomocí sady logistických regresí. Nejprve odhadujeme základní model, který nekontroluje žádné individuální charakteristiky, ale ukazuje tzv. poměry šancí pro jednotlivé země. Kontrolní kategorií je Česká republika. Poté přidáváme socioekonomické a demografické charakteristiky prarodiče: pohlaví, věk, subjektivní zdraví, ekonomickou aktivitu, příjem a rodinný stav (vzdělání respondenta jsme nepoužili vzhledem k vysokému podílu chybějících údajů). Ve třetím kroku pak bereme v úvahu i individuální charakteristiky rodiče, jemuž respondent hlídá děti. V tomto případě nás zajímá, zda se jedná o dceru nebo syna, zda pracuje, jaké má vzdělání, věk a počet dětí a zda má partnera, jeho věk a počet dětí. Všechny regresní modely berou v úvahu, že respondent může být v souboru zastoupen několikrát, pokud hlídá vnoučata více dětem, a odpovědi nejsou nezávislé.

Výsledky regresní analýzy – rodina s nejmladším dítětem ve věku do tří let

Tabulka 1 ukazuje relativní šance, že prarodič v dané zemi hlídá vnoučata v rodinách, kde jsou nejmladšímu dítěti méně než tři roky. Model 1 nebere v úvahu žádné z vysvětlujících proměnných, ale vyjadřuje hrubé rozdíly mezi zeměmi bez ohledu na demografickou a socioekonomickou strukturu. Tento model jiným způsobem vyjadřuje to, co jsme ukázali již v grafu 2 – nejvyšší podíly prarodičů, kteří hlídají vnoučata ve věku do tří let, najdeme v Belgii, nejnižší ve Španělsku. Na rozdíl od zmíněného grafu však z tabulky vyčteme, zda jsou rozdíly mezi danou zemí a Českou republikou statisticky signifikantní. Z tabulky můžeme vyvodit, že mezi Českou republikou, Rakouskem, Německem,

Tabulka 1. Odhadované šance hlídat vnouče v rodině s nejmladším dítětem ve věku 0–3 let, srovnávací kategorie Česká republika

	M1	M2	M3	M4
Rakousko	1.25	1.29	1.29	1.23
Německo	1.01	1.04	0.97	0.92
Švédsko	1.65 **	1.67 **	1.65 *	1.48
Nizozemsko	1.87 **	1.71 **	1.71 **	1.40
Španělsko	0.53 **	0.51 **	0.51 **	0.45 **
Itálie	1.12	1.09	1.16	1.01
Francie	1.77 **	1.79 **	1.61 *	1.42
Dánsko	1.71 **	1.69 **	1.60 *	1.45
Řecko	1.40	1.54	1.54	1.37
Švýcarsko	1.74 *	1.75 *	1.57	1.35
Belgie	3.15 **	3.07 **	3.03 **	2.58 **
Polsko	1.26	1.26	1.08	0.99
Irsko	1.77 *	2.34 **	2.09 **	1.89 *

Zdroj: SHARE 2006, nevážená data¹.

Poznámky: Modely kontrolují M1 – země, M2 – charakteristiky prarodiče, M3 – charakteristiky prarodiče a rodiče (bez ekonomické aktivity), M4 – charakteristiky rodiče a prarodiče.

¹ Vzhledem k tomu, že váhy jsou vytvořeny na úrovni prarodiče a v tomto případě používáme data na úrovni dospělých dětí, nejsou výsledky váženy.

Polskem, ale i Itálií a Řeckem neexistují statisticky prokazatelné rozdíly v tom, zda respondent hlídá vnoučata. Podobnost České republiky s ostatními středoevropskými zeměmi není překvapivá, zdá se však, že podobné vzorce hlídání jsou typické i pro familistickou jižní Evropu.

V dalším modelu jsme přidali sadu kontrolních proměnných, které zachycují charakteristiky prarodiče, konkrétně jeho pohlaví, věk, subjektivní zdraví, ekonomickou aktivitu, příjem domácnosti a rodinný stav. Z hlediska našeho tématu je především důležité, zda a jak tyto kontrolní proměnné změnily rozdíly mezi sledovanými zeměmi. Ze srovnání modelů 1 a 2 se zdá, že charakteristiky prarodiče mnoho odlišností mezi zeměmi nevysvětlují – země, které se signifikantně lišily v prvním modelu bez kontrolních proměnných, se liší i v tomto případě a změny ve velikosti odhadovaných šancí jsou malé.

V dalším kroku jsme do modelu přidali charakteristiky rodiče dítěte s výjimkou ekonomické aktivity, konkrétně to, zda se jedná o dceru nebo syna, jaké má vzdělání, rodinný stav a počet dětí. Ani tyto charakteristiky rodiče dítěte nijak nepomáhají vysvětlit existující rozdíly mezi zeměmi. Nakonec do modelu vstoupila ekonomická aktivita rodiče dítěte, která hraje v teoriích vysvětlující rozdíly v hlídání dětí prarodiči zásadní roli. Model 4 opravdu potvrzuje, že ekonomická aktivita rodiče (převážně matek) může vysvětlit značnou část rozdílů

Tabulka 2. Odhadované šance hlídat vnouče v rodině s nejmladším dítětem ve věku 0–2 let, kontrolní proměnné z modelu 4 (tabulka 2)

Charakteristiky prarodiče			Charakteristiky rodiče		
	dítě 0–2	dítě 3–5		dítě 0–2	dítě 3–5
<i>Pohlaví (žena)</i>	2.05 **	1.93 **	<i>Pohlaví (žena)</i>	1.44 **	1.39 **
<i>Věk (50–54)</i>			<i>Věk</i>	0.97 **	0.97 **
55–59	1.07	1.37 *	<i>Ek. aktivita (plný)</i>		
60–64	1.04	1.27	částečný	1.24	1.05
65–69	0.97	1.46	neaktivní	0.64 **	0.87
70+	0.63 *	0.74	Počet dětí	1.36 **	1.02
<i>Zdrav. stav (vynikající)</i>			<i>Rodinný stav (manželství)</i>		
velmi dobrý	1.15	0.87	nesezdané	0.77	0.96
dobrý	0.99	0.89	bez partnera	0.68	1.02
průměrný	0.78	0.83	<i>Vzdělání (základní)</i>		
špatný	0.65 *	0.57 **	nižší střední	0.91	1.41
<i>Ek. aktivita (plný)</i>			vyšší střední	1.03	1.50
částečný	1.44 *	1.43	vyšší	1.29	1.86 *
neaktivní	1.44 **	1.38 *	vysokoškolské	1.04	1.67 *
Příjem domácnosti	1.06 **	1.05 **	Konstanta	1.45	1.34
<i>Rodinný stav (manželství)</i>					
Nesezdané	0.58 *	0.70			
Bez partnera	0.59 **	0.67 **			

Zdroj: SHARE 2006, nevážená data¹.

Poznámka: ¹ Vzhledem k tomu, že váhy jsou vytvořeny na úrovni prarodiče a v tomto případě používáme data na úrovni dospělých dětí, nejsou výsledky váženy.

mezi zeměmi. Pokud totiž zohledníme, zda rodič pracuje, či nikoliv, značná část rozdílů zmizí a Česká republika se odlišuje jen od Belgie, Irska a Španělska. To, že po zahrnutí ekonomické aktivity rodiče rozdíly mezi zeměmi výrazně oslabí, ukazuje, že za odlišností České republiky z hlediska hlídání vnoučat se skrývá právě nižší ekonomická aktivita rodičů – můžeme předpokládat, že matek.

Tabulka 2 přináší podrobnější výsledky z modelu 4 a ukazuje, jak ovlivňují hlídání vnoučat jednotlivé kontrolní proměnné. Ukazuje, že vnoučata hlídají spíše babičky než dědečkové, častěji hlídají rovněž prarodiče mladší a zdravější, i když se zdá, že zásadní rozdíl je mezi prarodiči, kteří dosáhli 70. roku věku, a mladšími a že zdravotní stav hraje roli pouze tehdy, když prarodič označuje své zdraví za špatné. Z tabulky 2 dále vyčteme, že ekonomická aktivita prarodiče snižuje šance, že v posledních dvanácti měsících hlídal vnouče – do hlídání se zapojují především prarodiče, kteří jsou ekonomicky neaktivní nebo pracují jen na částečný úvazek. Musíme tak dát za pravdu těm, podle nichž ekonomická aktivita prarodiče snižuje pravděpodobnost hlídání vnoučat [Gray 2005]. Příjem domácnosti naopak mírně zvyšuje zapojení babiček a dědečků do péče o děti. To není překvapující, neboť hlídání dětí s sebou nese určité náklady

Tabulka 3. Odhadované šance hlídat vnouče v rodině s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let, srovnávací kategorie Česká republika

	M1	M2	M3	M4
Rakousko	0.82	0.84	0.80	0.80
Německo	0.92	0.87	0.82	0.81
Švédsko	1.78 **	1.77 *	1.68 *	1.63 *
Nizozemsko	1.80 **	1.75 **	1.71 *	1.66 *
Španělsko	0.40 **	0.44 **	0.46 **	0.46 **
Itálie	0.92	1.00	1.00	0.99
Francie	1.08	1.16	1.13	1.11
Dánsko	1.96 **	2.09 **	2.03 **	1.99 **
Řecko	1.12	1.22	1.20	1.19
Švýcarsko	1.51	1.69 *	1.62	1.58
Belgie	2.28 **	2.38 **	2.31 **	2.25 **
Polsko	1.03	1.04	1.00	0.99
Irsko	1.19	1.92 *	1.68	1.66

Zdroj: SHARE 2006, nevážená dataⁱ.

Poznámky: Modely kontrolují M1 – země, M2 – charakteristiky prarodiče, M3 – charakteristiky prarodiče a rodiče (bez ekonomické aktivity), M4 – charakteristiky rodiče a prarodiče.

ⁱ Vzhledem k tomu, že váhy jsou vytvořeny na úrovni prarodiče a v tomto případě používáme data na úrovni dospělých dětí, nejsou výsledky váženy.

(např. na stravu nebo dopravu) a bohatší domácnosti si mohou hlídání lépe dovolit [podobně viz Igel, Szydlík 2011]. Možná překvapivě však tento model naznačuje, že prarodiče, kteří žijí sami, hlídají svá vnoučata méně často než ti, kteří žijí s partnerem, a to i tehdy, pokud kontrolujeme věk, ekonomickou aktivitu nebo subjektivní zdraví. Z modelu rovněž vyplývá, že prarodiče hlídají vnoučata spíše svým dcerám než synům, mladším dětem a v případech početnější rodiny [podobně např. Vandell et al. 2003; Baydar, Brooks-Gunn 1998]. Efekt vzdělání nebyl statisticky průkazný, a tak musíme usoudit, že vzorec hlídání dětí se neliší v různých vzdělanostních skupinách. Tento výsledek potvrzuje i závěr Hanka a Buberové [2009], podle nichž není vztah mezi vzděláním rodiče a hlídáním dětí prarodiči jednoznačný.

Výsledky regresní analýzy – rodina s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let

Vzhledem k tomu, že představy o vhodné péči o děti i reálné rozdíly v péči se v mnoha zemích liší podle věku předškolního dítěte, rozhodli jsme se odhadnout stejné modely pro rodiny s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let. Postupujeme podobným způsobem jako v předchozí části, tj. začínáme od jednoduchého modelu, který kontroluje pouze zemi, a postupně přidáváme další kontrolní proměnné. Tabulka 3 zobrazuje odhadované relativní šance vyjadřující, zda prarodiče v dané zemi hlídají vnoučata ve věku 3–5 méně či více ve srovná-

ní s českými prarodiči. Z uvedených modelů se zdá, že čeští prarodiče hlídají vnoučata ve věku 3–5 let méně často než jejich švédské, dánské, belgické a nizozemské protějšky, více však než španělští prarodiče. Srovnatelnou úroveň hlídání prarodičů naopak nalezneme ve středoevropských německy mluvících zemích (Rakousku, Německu, Švýcarsku), jižní Evropě s výjimkou Španělska a dále Polsku nebo Francii. Z hlediska našeho tématu je však zásadní, že ekonomická aktivita rodiče dítěte ani žádné další charakteristiky rodiče či prarodiče rozdílů nevysvětlují. Tabulka 2 ukazuje podrobnější výsledky z modelu 4 a ukazuje relativní šance pro jednotlivé kontrolní proměnné. Jejich vliv je podobný jako v případě, kdy jsme sledovali rodiny s nejmladším dítětem do tří let věku, s výjimkou efektu ekonomické aktivity.

Závěr

Rostoucí počet sociologických a demografických prací se věnuje významu prarodičů při výchově a péči o děti. Předchozí práce zdokumentovaly, že hlídání vnoučat se v různých evropských zemích řídí podle odlišných vzorců, a typicky se poukazuje na rozdělení mezi jižní Evropou a severní Evropou. Jak jsme ukázali, k jižní Evropě lze přiřadit i Polsko, kde relativně vysoký počet prarodičů nehlídá vůbec, ale třetina z nich hlídá děti téměř každodenně. Ostatní země obvykle spadají někam mezi. Tento test se pokusil zodpovědět na otázku, kam lze v tomto ohledu zařadit Českou republiku.

Z našich analýz vyplývá, že Českou republiku – spolu s Německem či Rakouskem – nelze přiřadit ani k jednomu z těchto typů, zvláště v případě vnoučat do tří let věku. V těchto zemích totiž hlídá děti relativně nízký počet prarodičů, a pokud to dělají, nehlídají příliš intenzivně. Ekonomické teorie předpokládají, že hlídání vnoučat je do značné míry ovlivněno poptávkou po hlídání. Jak jsme ukázali, u dětí do tří let věku lze rozdílů v hlídání vnoučat opravdu z velké části připsat rozdílům v zaměstnanosti rodičů. Velmi nízká zaměstnanost žen s dětmi ve věku do tří let v České republice může být důvodem, že po častém či intenzivním hlídání není stejná poptávka jako v zemích, kde se ženy vracejí do zaměstnání relativně rychle, a Česká republika tak patří mezi země, kde prarodiče hlídají vnoučata do tří let věku relativně málo. Podobnost s Rakouskem a Německem ale naznačuje, že za specifickým středoevropským vzorcem se neskrývají jen specifika sociálního systému nebo nízká zaměstnanost matek s malými dětmi. V těchto zemích je totiž zaměstnanost matek s dětmi do tří let výrazně vyšší než v českém případě, ale vzorce hlídání dětí prarodiči jsou poměrně podobné. Musíme tedy předpokládat, že část rozdílů lze připsat rodinné kultuře ve středoevropském prostoru či středoevropské představě, že malé děti v nepřítomnosti matky trpí. Například podle dat ISSP se tyto země vyznačují relativně vysokým souhlasem, že předškolní děti zaměstnané matky trpí. Relativně konzervativní postoje k péči o děti naznačují i další zdroje [Hašková, Saxonberg 2012]. Rozdíly mezi zeměmi navíc přetrvávají i u starších dětí, kdy i české matky nastupují zpět do zaměstnání, což by naznačovalo relativních důležitost kulturních vzorců.

Na závěr textu usilujícího o mezinárodní srovnání role prarodičů při hlídání dětí však musíme upozornit na jistá úskalí tohoto přístupu. Toto srovnání může být komplikováno například i různým chápáním pojmu „pomoc“ či „hlídání“ v různých zemích [Hank, Buber 2009]. Při interpretaci výsledků je tedy třeba na tyto kulturní rozdíly nezapomínat. Nemůžeme zohlednit ani kulturní vzorce a očekávání spojená s hlídáním vnoučat, vyjednávání mezi rodiči a prarodiči či aktivity s vnoučaty provozované. Náš přístup tak spíše umožňuje zmapovat relativní frekvenci hlídání vnoučat a jeho souvislost s vybranými socioekonomickými ukazateli.

DOC. PHDr. DANA HAMPLOVÁ, PH.D., vystudovala sociologii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde rovněž získala titul Ph.D. ze sociologie. V současnosti pracuje jako vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Věnuje se srovnávacímu výzkumu, a to především problematice demografického chování, sociální stratifikaci a sociologii náboženství.

Literatura

- Albertini, Marco, Martin Kohli, Claudia Vogel. 2007. „Intergenerational transfers of time and money in European families: Common patterns different regimes?“ *Journal of European Social Policy* 17: 319–334. DOI: 10.1177/0958928707081068.
- Baydar, N., J. Brooks-Gunn. 1998. „Profiles of grandmothers who care for their grandchildren in the United States.“ *Family Relations* 47: 385–393. DOI: 10.1093/geront/37.3.406.
- Bengtson, V. 2001. „Beyond nuclear family: The increasing importance of the multigenerational bonds.“ *Journal of Marriage and Family* 63: 1–16. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x.
- Cox, D., G. Jakubson. 1995. „The Connection between Public Transfers and Private Interfamily Transfers.“ *Journal of Public Economics* 57: 129–167. DOI: 10.1016/0047-2727(94)01438-T.
- Daatland, S. O., A. Löwenstein. 2005. „Intergenerational Solidarity and the Family-Welfare State Balance.“ *European Journal of Ageing* 2: 174–182. DOI: 10.1007/s10433-005-0001-1.
- Dalla Zuanna, Gianpiero, Giuseppe A. Micheli. 2004. *Strong family and low fertility: a paradox?: new perspectives in interpreting contemporary family and reproductive behaviour*. Springer.
- Gray, Anne. 2005. „The Changing Availability of Grandparents as Carers and its Implications for Childcare Policy in the UK.“ *Journal of Social Policy* 34: 557–577. DOI: 10.1017/S0047279405009153.
- Hank, Karsten, Isabella Buber. 2009. „Grandparents Caring for their Grandchildren: Findings From the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe.“ *Journal of Family Issues* 30: 53–73. DOI: 10.1177/0192513X08322627.
- Hasmanová Marhánková, Jaroslava. 2009. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stárnutí.“ *AUPO FP Sociologica - Andragogica* 11–26.

- Hašková, Hana, Steven Saxonberg. 2012. „Péče o nejmenší. Boření mýtů.“ Praha: Slon.
- Höhne, Sylva. 2008. „Raná fáze rodičovství – péče o děti ve vybraných evropských zemích.“ Pp. 105–124 in Křížková, A., R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (ed.). *Práce a péče*. Praha: Slon.
- Igel, Corinne, Marc Syzlik. 2011. „Grandchild Care and Welfare State Arrangements in Europe.“ *Journal of European Social Policy* 21: 210–224. DOI: 10.1177/0958928711401766.
- Jeřábek, Hynek. 2013. „Vývoj konceptualizace a měření mezigenerační solidarity v rodinách.“ Pp. 158–179 in Jeřábek, H. (ed.). *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Slon.
- Kafková Petrová, Marcela. 2010. „Mezigenerační solidarita ve stárnoucí společnosti.“ *Sociální studia* 7: 63–84.
- Michielin, Francesca, Clara H Mulder, Aslan Zorlu. 2008. „Distance to parents and geographical mobility.“ *Population, space and place* 14: 327–345. DOI: 10.1002/psp.509.
- Pahl, Jan. 2000. „Our Changing Lives.“ in Dench, G. (ed.). *Grandmothers of the Revolution*. London: Institute of Community Studies/Hera Trust.
- Silverstein, M., A. Marenko. 2001. „How Americans Enact the Grandparent Role Across the Family Life Course.“ *Journal of Family Issues* 22: 493–522. DOI: 10.1177/019251301022004006.
- Silverstein, Merril, Roseann Giarrusso, V. L. Bengtson. 2003. „Grandparents and Grandchildren in Family Systems: A Societal-Development Perspectives.“ Pp. 75–103 in Bengtson, V. L., A. Lowenstein (ed.). *Global Aging and Challenges to Families*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sýkorová, Dana. 2009. „Změna sociologické perspektivy aneb od nukleární rodiny k širší rodině.“ *Sociální studia* 6: 43–54.
- Tomassini, Cecilia, Douglas A Wolf, Alessandro Rosina. 2003. „Parental Housing Assistance and Parent-Child Proximity in Italy.“ *Journal of Marriage and Family* 65: 700–715. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2003.00700.x.
- Vandell, D. L., K. McCartney, M. T. Owen, C. Booth. 2003. „Variations in Child Care by Grandparents during the First Three Years.“ *Journal of Marriage and Family* 65: 375–381. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2003.00375.x.
- Vávra, Martin. 2013. „Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory a aktivity veřejnosti.“ *Fórum sociální politiky* 5: 13–20.
- Wang, Y., D. E. Marcotte. 2007. „Golden Years? The Labor Market Effects of Caring for grandchildren.“ *Journal of Marriage and Family* 69: 1283–1296. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2007.00447.x.